

M. TVLLII CICERONIS

DE

LEGIBUS

LIBER II.

ATTICUS.

S¹ED visne, quoniam & satis jam ambulatum
¹ est, & tibi aliud dicendi initium sumendum
 est, locum mutemus, & in insula, quæ est in
 Fibreno, (nam opinor illi alteri flumini no-
 men esse,) sermoni reliquo demus operam, se-
 dentes? *M.* Sane quidem: nam illo loco li-
 bentissime soleo uti, sive quid mecum ipse
 cogito, sive quid aut scribo, aut lego. *Att.*
² Equidem, qui nunc primum huc venerim, fa-
 tiari non queo; magnificasque villas, & pa-
 vimenta marmorea, & laqueata tecta contem-
 no: ductus vero aquarum, quos isti Nilos &
 Euripos vocant, quis non, cum hæc videat,
 irriserit? Itaque, ut tu paulo ante de lege &
 jure differens, ad naturam referebas omnia;
 sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem ani-

mi delectationemque quæruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar, (nihil enim his in locis nisi saxa & montes cogitabam; idque ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & versibus,) sed mirabar, ut dixi, te tam valde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, cum Roma absis, usquam potius esse. *M.* Ego vero, cum licet plures dies abesse, præfertim hoc tempore anni, & amoenitatem hanc & salubritatem sequor: raro autem licet. Sed nimirum me alia quoque causa delectat, quæ te non attingit ita. *Att.* Quæ tandem ista causa est? *M.* Quia, si verum dicimus, hæc est mea, & hujus fratris mei germana patria: hinc enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic genus, hic majorum multa vestigia. Quid plura? hanc vides villam, ut nunc quidem est, latius ædificatam patris nostri studio; qui cum esset infirma valetudine, hic fere ætatem egit in literis. Sed hoc ipso in loco, cum avus viveret, & antiquo more parva esset villa, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. Quare inest nescio quid, & latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus vir, Ithacam ut videret, immortalitatem scribitur repudiasse. *Att.* Ego vero ti- 2

4 bi istam justam causam puto, cur huc libentius venias, atque hunc locum diligas. Quin ipse, vere dicam, sum illi villæ amicior modo factus, atque huic omni solo, in quo tu ortus & procreatus es. Movemur enim nescio quo pacto locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus, aut admiramur, adsunt vestigia. Me quidem ipsæ illæ nostræ Athenæ non tam operibus magnificis, exquisitisque antiquorum artibus delectant, quam recordatione summorum virorum, ubi quisque habitare, ubi federe, ubi disputare sit solitus; studioseque eorum etiam sepulcra contemplor. Quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum

5 *M.* Gaudeo igitur, me incunabula pæne mea tibi ostendisse. *Att.* Equidem me cognosse admodum gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paulo ante dixisti; hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse vestram? numquid duas habetis patrias? an est illa una patria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. *M.* Ego mehercule & illi, & omnibus municipibus duas esse censeo patrias, unam naturæ, alteram civitatis: ut ille Cato, cum esset Tusculi natus, in populi Romani civitatem susceptus est. Itaque, cum

orto Tuscu
 buit altera
 vestri Atti
 re ex agr
 nes se co
 Attici;
 nat, & il
 est, carita
 nomen &
 ri, & cui
 omnia po
 Dulcis a
 nuit, qu
 meam
 dum ill
 Att. Rec
 diente, p
 cum simu
 stissimas
 quod ex e
 ut jam vic
 procreavit
 tum in in
 nus: eten
 nus, & di
 raire callu
 conduit,

ortu Tusculanus esset, civitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram juris: ut vestri Attici, postquam Theseus eos demigrare ex agris, & in astu, quod appellatur, omnes se conferre iussit, & Sunii erant iidem & Attici; sic nos & eam patriam dicimus, ubi nati, & illam, qua excepti sumus. Sed necesse est, caritate eam præstare, in qua reipublicæ nomen & universæ civitatis est; pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est ea, quæ genuit, quam illa, quæ excepit. Itaque ego hanc meam esse patriam prorsus nunquam negabo, dum illa sit major, & hæc in ea contineatur.

Att. Recte igitur Magnus ille noster, me audi-³
diente, posuit in iudicio, cum pro Balbo te-⁶
cum simul diceret, rempublicam nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conservatores exstitissent; ut jam videar adduci, hanc quoque, quæ te procreavit, esse patriam tuam. *Q.* Sed ventum in insulam est. Hac vero nihil est amœn-
ius: etenim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & divisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapideque dilapsus cito in unum confluit, & tantum complectitur, quod satis

fit modicæ palæstræ, loci; quo effecto, tanquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lirem, & quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius, Liremque multo gelidiorem facit. Nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa accesserim, ut vix pede tentare id possim: quod in Phædro Platonis facit Socrates. *M.*

7 Est vero ita: sed tamen huic amœnitati, quemadmodum ex Quinto sæpe audio, Thyamis Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit. *Q.* Est ita, ut dicis. Cave enim putes Attici nostri Amaltheo platanisque illis quidquam esse præclarius. Sed, si videtur, confidamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, revertamur. *M.* Præclare exigis, Quinte: (at ego effugisse arbitrabar) & tibi horum nihil deberi potest. *Q.* Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem.

M. A Jove Musarum primordia, sicut in Arateo carmine orsi sumus. *Q.* Quorsum istuc? *M.* Quia nunc itidem ab eodem, & a ceteris diis immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia. *Q.* Optime vero, frater; & fieri sic decet. *M.* Videamus igitur

rursus, priusquam aggrediamur ad leges singulas, vim naturamque legis, ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis, ignoremusque vim sermonis ejus, quo jura nobis definienda sint.

Q. Sane quidem, hercule; & est ista recta docendi via. *M.* Hanc igitur video sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum, sed æternum quiddam, quod universum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientia. Ita principem legem illam & ultimam, mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut vetantis dei; ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte est laudata. Est enim ratio mensque sapientis, ad jubendum, & ad deterrendum idonea. *Q.* Aliquoties jam iste locus a te tactus est: sed ante quam ad populares leges venias, vim istius cœlestis legis explana, si placet; ne æstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis morem usitati trahat. *M.* A parvis enim, Quinte, didicimus, SI IN JUS VOCAT, atque ejusmodi alias, leges nominare. Sed vero intelligi sic oportet, & hoc, & alia jussa ac vetita populorum, vim non habere ad recte facta vocandi, & a peccatis avo-

candi: quæ vis non modo senior est, quam ætas populorum & civitatum, sed æqualis illius, cœlum atque terras tuentis & regentis dei.

10 Neque enim esse mens divina sine ratione potest, nec ratio divina non hanc vim in re-
ctis pravisque fanciendis habere: nec, quia
nusquam erat scriptum, ut contra omnes ho-
stium copias in ponte unus assisteret, a ter-
goque pontem interscindi juberet, idcirco mi-
nus, Coclitem illum rem gessisse tantam for-
titudinis lege atque imperio, putabimus: nec
si regnante Tarquinio nulla erat Romæ scripta
lex de stupris, idcirco non contra illam legem
sempiternam Sex. Tarquinius vim Lucretiæ,
Tricipitini filiæ, attulit. Erat enim ratio pro-
fecta a rerum natura, & ad recte faciendum
impellens, & a delicto avocans; quæ non tum
denique incipit lex esse, cum scripta est, sed
tum, cum orta est: orta autem simul est cum
mente divina. Quamobrem lex vera atque
5 ratio est recta summi Jovis. Q. Assentior, fra-
11 ter, ut, quod est rectum, verum quoque sit,
neque cum litteris, quibus scita scribuntur, aut
oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa divina
mens, summa lex est; item, cum in homine
est,

est, perfecta est in mente sapientis. Quæ sunt autem varie, & ad tempus descripta populis, favore magis, quam re, legum nomen tenent. Omnem enim legem, quæ quidem recte lex appellari possit, esse laudabilem, quibusdam talibus argumentis docent. Constat profecto ad salutem civium, civitatumque incolumitatem, vitamque hominum quietam & beatam, conditas esse leges; eosque, qui primum ejusmodi scita sanxerint, populis ostendisse, ea se scripturos atque laturus, quibus illi adscitis susceptisque, honeste beateque viverent; quæque ita composita sanctaque essent, eas leges videlicet nominarunt. Ex quo intelligi par est, eos, qui perniciose & injusta populis jussa descripserint, cum contra fecerint, quam polliciti professique sint, quidvis potius tulisse, quam leges; ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse vim & sententiam justæ, & juris legendi. Quæro igitur a te, Quinte, sicut illi solent: Quo si civitas careat, ob eam ipsam causam, quod eo careat, pro nihilo habenda sit, id estne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carens civitas, ane ob id ipsam habenda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necessè est igitur, legem haberi in

13 rebus optimis. *Q.* Prorsus assentior. *M.* Quid, quod multa perniciose, multa pestifere sciscuntur in populis, quæ non magis legis nomen attingunt, quam, si latrones aliqua confessu suo sanxerint? Nam neque medicorum præcepta dici vere possent, si quæ inscii imperitique pro salutaribus mortifera conscripserint: neque in populo lex, cuiusmodi fuerit illa, [etiam] si perniciosum aliquid populus acceperit. Ergo est lex iustorum iniustorumque distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bonos. *Q.* Præclare intelligo: nec vero jam aliam esse ullam legem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem. *M.* Igitur tu Titias & Apulejas leges nullas putas? *Q.* Ego vero ne Livias quidem. *M.* Et recte, quæ præsertim uno versiculo senatus, puncto temporis sublatae sint: lex autem illa, cujus vim explicavi, neque tolli, neque abrogari potest. *Q.* Eas tu igitur leges rogabis videlicet, quæ nunquam abrogentur? *M.* Certe, si modo acceptæ a vobis duobus erunt.

Sed, ut vir doctissimus fecit Plato, atque idem gravissimus philosophorum omnium, qui

princeps de re
partim de leg
faciendum, ut
tem, de eius le
Zaleucum &
quidem illi n
republicæ ca
piunt: quo
quæque legis
non omnia vi
Zaleucum is
M. At The
mea quide
minat; c
str client
fuit, nihil
est. Sit igit
vibus, domi
ritores deos
n ditione ac
genere homi
sit, quid ag
te, qua pieta
rumque & i
eum rebus in
trunt ab ut
eum verius,

princeps de republica conscripsit, idemque separatim de legibus ejus, id mihi credo esse faciendum, ut priusquam ipsam legem recitem, de ejus legis laude dicam. Quod idem & Zaleucum & Charondam fecisse video; cum quidem illi non studii & delectationis, sed reipublicæ causa leges civitatibus suis scripserunt: quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis putavit esse, persuadere aliquid, non omnia vi ac minis cogere. Q. Quid, quod¹⁵ Zaleucum istum negat ullum fuisse Timæus?
 M. At Theophrastus, auctor haud deterior, mea quidem sententia (meliolem multi) nominat; commemorant vero ipsius ciyes, nostri clientes, Locri. Sed sive fait, sive non fait, nihil ad rem: loquimur, quod traditum est. Sit igitur hoc a principio persuasum civibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores deos, eaque, quæ gerantur, eorum geri ditione ac numine; eosdemque optime de genere hominum mereri, &, qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri; piorumque & impiorum habere rationem. His¹⁶ enim rebus imbutæ mentes, haud sane abhorrebunt ab utili ac vera sententia. Quid est enim verius, quam neminem esse oportere tam

stulte arrogantem, ut in se rationem & mentem putet inesse, in cœlo mundoque non putet? aut ut ea, quæ vix summa ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? Quem vero astrorum ordines, quem dierum noctiumque vicissitudines, quem mensium temperatio, quemque ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogant; hunc hominem omnino numerare qui decet? cumque omnia, quæ rationem habent, præstent iis, quæ sint rationis expertia, nefasque sit dicere, ullam rem præstare naturæ omnium rerum; rationem inesse in ea, confitendum est. Utiles esse autem opiniones has, quis neget, cum intelligat, quam multa firmentur jurejurando; quantæ salutis sint scœderum religiones; quam multos divini supplicii metus a scelere revocarit; quamque sancta sit societas civium interpositis tum iudicibus, tum testibus? Habes legis proœmium: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo vero, frater: & in hoc admodum delector, quod in aliis rebus, aliisque sententiis versaris, atque ille: nihil enim tam dissimile est, quam vel ea, quæ ante dixisti, vel hoc ipsum legis exordium. Unum illud mihi videris imitari, orationis genus. M. Vellem fortasse.

Quis enim id
 tari? nam
 est. Quod q
 vellem me
 prope verb
 Profus affe
 si te esse
 placet, ista
 mam equid
 locus & ferr
 ce proponat
 certa legur
 ut in vete
 tamen, q
 antiquior
 igiturcum
 ges autem
 esset infinit
 que sententi
 re audiamus
 M. Ad d
 hibento: ope
 ipe vindex e
 vne novos, s
 privatim colu
 tra in urbib
 to larum

Quis enim id potest, aut unquam poterit imitari? nam sententias interpretari perfacile est. Quod quidem ego facerem, nisi plane esse vellem meus. Quid enim negotii est, eadem, prope verbis iisdem conversa, dicere? Q. Prorsus assentior. Verum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. Sed jam exprome, si placet, istas leges de religione. M. Expro- 18
mam equidem, ut potero: &, quoniam & locus & sermo familiaris est, legum leges voce proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca, ut in veteribus XII sacratisque legibus; & tamen, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic sermo est. Eum morem igitur cum brevitate, si potero, consequar. Leges autem a me edentur non perfectæ; nam esset infinitum: sed ipsæ summæ rerum atque sententiæ. Q. Ita vero necesse est; qua- 19
re audiamus:

M. *Ad divos adeunto caste: pietatem ad- 8
hibento: opes amovento. Qui secus faxit, deus ipse vindex erit. Separatim nemo habessit deos: neve novos, sive advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto. Constructa a patribus delubra in urbibus habento, lucos in agris habento & larum sedes. Ritus familiae patrumque*

*servanto. Divos, & eos, qui coelestes semper
 habiti, colunt, & ollos, quos endo coelo meri-
 ta locaverunt, Herculem, Liberum, Aesculapi-
 um, Castorem, Pollucem, Quirinum: ast olla,
 propter quae datur homini adscensus in coe-
 lum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem;
 earumque laudum delubra sunt: nec ulla vi-
 31 tiorum sacra sollemnia obeunt. Feriis iurgia
 amovendo, easque in famulis, operibus patra-
 tis, habento: itaque, ut cadant in annuis am-
 fractibus, descriptum esto: certasque fruges,
 certasque baccas sacerdotes publice libanto: hoc
 20 certis sacrificiis ac diebus. Itemque alios ad
 dies ubertatem lactis foeturaeque servanto. Id
 quod ne committi possit, ad eam rem & ratio-
 nem, cursus annuos sacerdotes finiunt: quae-
 que quoique divo decorae grataeque sint hostiae,
 providento: divisque aliis alii sacerdotes, om-
 nibus pontifices, singulis flamines sunt. Vir-
 gines Vestales in urbe custodiunt ignem foci
 publici sempiternum. Quoque haec privatim &
 publice modo ritumque fiant, discunt ignari a
 publicis sacerdotibus. Eorum autem duo gene-
 ra sunt; unum, quod praesit caerimoniis &
 sacris: alterum, quod interpretetur fatidico-
 rum & vatum effata incognita, cum senatus
 populusque adsciverit. Interpretes autem Jo-*

vis optimi m
 auspiciis pos
 Sacerdotes
 poli augura
 que popula
 que obtemp
 to, iisque q
 nibus ratis
 & templa li
 augur inju
 irrita infes
 capital esto
 rum orate
 disceptan
 & haru
 Etruriae
 Quibus di
 fulgura at
 rum sacrifi
 populo rite
 affolet Cere
 sum, quod
 missum est:
 dotes expia
 riculo & sin
 lam laetit
 mueranto,

vis optimi maximi, publici augures, signis & auspiciis postea vidento, disciplinam tenento. Sacerdotes vineta virgetaque, & salutem populi auguranto: quique agent rem duelli, quique popularem, auspicium praemonento, oblique obtemperanto: divorumque iras providento, iisque apparento: coelique fulgura regionibus ratis temperanto: urbemque, & agros, & templa liberata, & effata habento: quaeque augur injusta, nefasta, vitiosa, dira defixerit, irrita infectaque sunt: quique non paruerit, capital esto. Foederum, pacis, belli, induciarum oratores, fetiales, iudices duo sunt: bella disceptanto. Prodigia, portenta ad Etruscos & haruspices, si senatus jusserit, deferunt: Etruriaeque principes disciplinam docento. Quibus divis creverint, procuranto: iidemque fulgura atque obstita pianto. Nocturna mulierum sacrificia ne sunt, praeter olla, quae pro populo rite fiant: neve quem initiant, nisi, ut assolet Cereri, Graeco sacro. Sacrum commissum, quod neque expiari poterit, impie commissum est: quod expiari poterit, publici sacerdotes expianto. Ludis publicis, quod sine curriculo & sine certatione corporum fiat, popularem laetitiam in cantu & fidibus & tibiis moderanto, eamque cum divum honore jun-

gunt. *Ex patriis ritibus optima colunt.*
Praeter Idaeae matris famulos, eosque justis
diebus, ne quis stipem cogito. Sacrum, sacrove
commendatum qui clepsit rapsitque, parricida
esto. Perjurii poena divina, exitium; humana,
dedecus. Incestum pontifices supremo supplicio
sanciunt. Impius ne audeto placare donis
iram deorum. Cautè vota reddunt. Poena
violati juris esto. Quocirca ne quis agrum con-
secrato. Auri, argenti, eboris sacrandi modus
esto. Sacra privata, perpetua manent. Deo-
rum manium jura, sancta sunt. Hos leto da-
tos, divos habent: sumtum in ollos luctumque
minuunt.

10 *Att.* Conclusa quidem est a te tam magna
 23 lex, sane quam brevi; &, ut mihi quidem vi-
 detur, non multum discrepat ista constitutio
 religionum a legibus Numæ, nostrisque mo-
 ribus. *M.* An censes, cum in illis de repu-
 blica libris persuadere videatur Africanus, om-
 nium rerum publicarum nostram veterem il-
 lam fuisse optimam, non necesse esse optimæ
 reipublicæ leges dare consentaneas? *Att.* Im-
 mo prorsus ita censeo. *M.* Ergo adeo exspe-
 ctate leges, quæ genus illud optimum rei-
 publicæ contineant; &, si quæ forte a me ho-
 die rogabuntur, quæ non sint in nostra repub-

lica, nec fuer
 majorum, qui
 de igitur, si
 ego UTET T
 tandem, A
 Profus ma
 aliter: in m
 tibi. Q. Atq
 M. At ne
 quidem! qu
 M. Cast
 videlicet,
 simoniam
 gi, cum
 ferreturq
 multo esse
 Namincest
 numero tol
 te evanesce
 Quod autem
 ri jubet, fig
 sumtum esse
 pupertatem
 aqualem vel
 ditto, deor
 cum ipsi deo
 qua non o

lica, nec fuerint, tamen erunt fere in more
 majorum, qui tum, ut lex, valebat. *Att.* Sua-²⁴
 de igitur, si placet, istam ipsam legem, ut
 ego UTEI TU ROGAS, possim dicere. *M.* Ain'
 tandem, Attice, non es dicturus aliter? *Att.*
 Prorsus majorem quidem rem nullam sciscam
 aliter: in minoribus, si voles, remittam hoc
 tibi. *Q.* Atque hæc mea quidem sententia est.
M. At ne longum fiat, videte, *Att.* Utinam
 quidem! quid enim agere malumus?

M. Caste jubet lex adire ad deos, animo
 videlicet, in quo sunt omnia: nec tollit ca-
 stimoniam corporis; sed hoc oportet intelli-
 gi, cum multum animus corpori præstet, ob-
 serveturque, ut casta corpora adhibeantur,
 multo esse in animis id servandum magis.
 Nam incestum vel asperzione aquæ, vel dierum
 numero tollitur; animi labes nec diuturnita-
 te evanescere, nec annibus ullis elui potest.
 Quod autem pietatem adhiberi, opes amove-²⁵
 ri jubet, significat, pietatem gratam esse deo;
 sumtum esse removendum. Quid est enim, cum
 paupertatem divitiis etiam inter homines esse
 æqualem velimus, cur eam, sumtu ad sacra
 addito, deorum aditu arceamus? præsertim
 cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit,
 quam non omnibus patere ad se placandum

& colendum viam. Quod autem non iudex, sed deus ipse vindex constituitur, præsentis pœnæ metu religio confirmari videtur. Suosque deos, aut novos, aut alienigenas coli, confusionem habet religionum, & ignotas
 26 cærimonias nostris sacerdotibus. Nam a patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi paruerint ipsi. Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum; quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis
 II templum esset & domus. Melius Græci, atque nostri: qui, ut auferrent pietatem in deos, easdem illos, quas nos, urbes incolere voluerunt. Affert enim hæc opinio religionem utilem civitatibus: siquidem & illud benedictum est a Pythagora, doctissimo viro, tum maxime & pietatem, & religionem versari in animis, cum rebus divinis operam daremus; & quod Thales, qui sapientissimus in septem fuit, Homines existimare oportere, omnia quæ cernerentur, deorum esse plena: fore enim omnes castiores, valuti qui in fanis essent maxime religiosi. Est enim quædam opinione species deorum in oculis, non

solum in me
 ci habent in
 bus prodita
 posita in fu
 rum repud
 tramque se
 proxime ac
 tam religio
 non gener
 ceteros, col
 dem animo
 norumque
 Pietas, V
 rum om
 sunt; ut
 nes boni)
 tos putent.
 Cylonio se
 dente, fec
 prudentiæ:
 re decet. A
 & altera E
 que: quæ
 Quod si fir
 vincendi, a
 nomina, S
 que expete

solum in mentibus. Eandemque rationem lu- 27
ci habent in agris; neque ea, quæ a majori-
bus prodita est cum dominis, tum famulis,
posita in fundi villæque conspectu, religio La-
rum repudianda est. Jam ritus familiæ pa-
trumque servare, id est (quoniam antiquitas
proxime accedit ad deos) a diis quasi tradi-
tam religionem tueri. Quod autem ex homi-
num genere consecratos, sicut Herculem, &
ceteros, coli lex jubet, indicat omnium qui-
dem animos immortales esse, sed fortium bo-
norumque divinos. Bene vero, quod Mens, 28
Pietas, Virtus, Fides, consecratur manu: qua-
rum omnium Romæ dedicata publice templa
sunt; ut illa qui habeant (habent autem om-
nes boni) deos ipsos in animis suis colloca-
tos putent. Nam illud vitiosum, Athenis quod,
Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete sua-
dente, fecerunt Contumeliæ fanum & Im-
pudentiæ: virtutes enim, non vitia consecra-
re decet. Araque vetus stat in Palatio, Febris:
& altera Esquiliis, Malæ Fortunæ detestatæ-
que: quæ omnia ejusmodi repudianda sunt.
Quod si fingenda nomina, Vicepotæ potius
vincendi, atque potiundi, statassandique cog-
nomina, Statoris, & Inviæti Jovis; rerum-
que expetendarum nomina, Salutis, Honoris,

Opis, Victoriæ; quoniamque expectatione rerum bonarum erigitur animus, recte etiam a Calatino Spes consecrata est: Fortunaque fit vel *Hujusce diei*, nam valet in omnes dies; vel *Respiciens*, ad opem ferendam; vel *Fors*, in quo incerti casus significantur magis; vel *Primigenia*, a gignendo; *Comes*; tum * * *

Defunt pauca.

12 * Feriarum festorumque dierum ratio in 29 liberis quietem habet litium & iurgiorum; in servis, operum & laborum; quas compositor anni conferre debet & ad perfectionem operum rusticorum: quod tempus, ut sacrificiorum libamenta serventur, foetusque pecorum, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est; quod institutum perite a Numa, posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. Jam illud ex institutis pontificum & haruspicum non mutandum est, quibus hostiis immolandum cuique deo, cui majoribus, cui lactentibus, cui maribus, cui feminis. Plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, & respondendi juris, & confitendarum religionum facultatem afferunt. Cumque Vesta, quasi focum urbis, ut Græco nomine est appellata (quod nos prope idem Græcum interpretatum nomen

tenamus) con
prælat, ut a
ignis, & sen
rum omnem

Quod si
nem pertin
ut sine iis, e
ni privatæ
enim, reipu
timatum,

scriptioque
nis genus
dos deos
lemnibus
tum; ne

neque ut e
quisquam
antem & p
augurum,

Neque vero
tio, sed qu
Quid enim
quam posse
testibus c
ta dimittere

rias, quar
augur ALI

tenemus) complexa sit; ei colendæ virgines præsent, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in natûra feminarum omnem castitatem peti.

Quod sequitur vero, non solum ad religio- 30
nem pertinet, sed etiam ad civitatis statum, ut sine iis, qui sacris publice præsent, religioni privatæ satisfacere non possint. Continet enim, reipublicæ consilio, & auctoritate optimatum, semper populum indigere. Descriptioque sacerdotum nullum justæ religionis genus prætermittit. Nam sunt ad placandos deos alii constituti, qui sacris præsent solemnibus: vel interpretanda alii prædicta vatum; neque multorum, ne esset infinitum, neque ut ea ipsa, quæ suscepta publice essent, quisquam extra collegium nosset. Maximum 31
autem & præstantissimum in republica jus est augurum, & cum auctoritate conjunctum. Neque vero hoc, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. Quid enim majus est, si de jure quærimus, quam posse a summis imperiis & summis potestatibus comitiatus & concilia, vel instituta dimittere, vel habita rescindere? quid gravius, quam rem susceptam dirimi, si unus augur ALIO DIE dixerit? quid magnificen-

tius, quam posse decernere, ut magistratu se
 abdicent consules? quid religiosius, quam
 cum populò, cum plebe agendi jus, aut dare,
 aut non dare? quid? legem, si non jure roga-
 ta est, tollere? ut Titiam decreto collegii;
 ut Livias, consilio Philippi, consulis & augu-
 ris: nihil domi, nihil foris per magistratus
 gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam
 13 probari? *Att.* Age, jam ista video, fateor-
 32 que esse magna: sed est in collegio vestro in-
 ter Marcellum & Appium, optimos augures,
 magna dissensio, (nam eorum ego in libros
 incidi,) cum alteri placeat, auspicia ista ad
 utilitatem esse reipublicæ composita; alteri
 disciplina vestra quasi divinare videatur pror-
 sus posse. Hac tu de re, quæro, quid sentias.
M. Egane? divinationem, quam Græci *μαν-
 τικήν* appellant, esse censeo, & hujus hanc ip-
 sam partem, quæ est in avibus, ceterisque
 signis disciplinæ nostræ; quod, cum summos
 deos esse concedamus, eorumque mente mun-
 dum regi, & eorundem benignitatem homi-
 num consulere generi, & posse nobis signa re-
 rum futurarum ostendere, non video cur esse
 33 divinationem negem. Sunt autem ea, quæ
 posui, ex quibus id, quod volumus, efficitur
 & cogitur. Jam vero permultorum exemplo-

rum & nostra
 regna, omnes
 agrorum præ
 cecidisse. Ne
 potis, neque
 Calchantis, &
 isset, neque
 reinuissent,
 Clitem, ma
 ea certa esse
 ster auspica
 Navii nomi
 hi omnes
 xissent.
 plina &
 tultate &
 tior, qui ha
 stro collegi
 nunc putat
 fuisse dupli
 nunquam,
 tineret. At
 rationi poti
 M. Red
 quitur enim
 tulo, & ge
 valet, & f

rum & nostra est plena respublica, & omnia regna, omnesque populi, cunctæque gentes, augurum prædictis multa incredibiliter vera cecidisse. Neque enim Polyidi, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuisset, neque tot nationes id ad hoc tempus retinuisent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeque Pisidarum, nisi vetustas ea certa esse docuisset. Nec vero Romulus noster auspicato urbem condidisset, neque Attii Navii nomen memoria floreret tam diu, nisi hi omnes multa ad veritatem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disciplina & ars augurum evanuerit jam & vetustate & negligentia. Itaque neque illi assentior, qui hanc scientiam negat unquam in nostro collegio fuisse; neque illi, qui esse etiam nunc putat. Quæ mihi videtur apud majores fuisse dupliciter, ut ad reipublicæ tempus nonnunquam, ad agendi consilium sæpissime pertineret. *Att.* Credo, hercle, ita esse, istique³⁴ rationi potissimum assentior. Sed redde cetera.

M. Reddam vero, & si poterò, brevi. Sequitur enim de jure belli; in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo, jus plurimum valet, & fides: horumque ut publici inter-

pretes essent, lege sanximus. Jam de haruspicum religione, de expiationibus & procurationibus satis superque in ipsa lege dictum puto. *Att.* Assentior, quoniam omnis hæc in religione versatur oratio. *M.* At vero, quod sequitur, quomodo aut tu assentiare, aut ego
 35 reprehendam, sane quæro, Tite. *Att.* Quid tandem id est? *M.* De nocturnis sacrificiis mulierum. *Att.* Ego vero assentior; excepto præsertim in ipsa lege solemnî sacrificio ac publico. *M.* Quid ergo aget Jacchus, Eumolpidæque vestri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo Romano, sed omnibus bonis firmisque
 36 populis leges damus. *Att.* Excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus. *M.* Ego vero excipiam? Nam mihi cum multa eximia divinaque videntur Athenæ tuæ peperisse, atque in vitam hominum attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immanique vita, exculti ad humanitatem, & mitigati sumus: *Initiaque* ut appellantur, ita vera principia vitæ cognovimus; neque solum cum lætitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi displiceat in nocturnis, poëtæ indicant comici. Qualicentia Romæ data, quidnam

nam egisset
 libidinem in
 dem oculor
 istam Rom
 ademeris.
 quibus pro
 ut mulieru
 ra custodiat
 Romæ initi
 majorum se
 nalibus, &
 sio anima
 nocturna
 media G
 petua sus
 lendis no
 phanes, fac
 vexat, ut a
 dill peregrin
 Publicus au
 sillo expiati
 admittendis
 que impiam
 Jam ludi
 coque divisi
 fu & pugilat
 equorum us
 Opp. Phil

nam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quo ne imprudentiam quidem oculorum adjici fas fuit? *Att.* Tu vero istam Romæ legem rogato; nobis nostras ne ademeris. *M.* Ad nostras igitur revertor; 15 quibus profecto diligentissime sancendum est, 37 ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat, initienturque eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. Quo in genere severitatem majorum senatus vetus auctoritas de Bacchanalibus, & consulum, exercitu adhibito, quaestio animadversioque declarat. Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte videamur, in media Græcia Diagondas Thebanus lege perpetua sustulit. Novos vero deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes sic Aristophanes, facetissimus poëta veteris comœdiæ, vexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alii dii peregrini judicati, e civitate ejiciantur. Publicus autem sacerdos, imprudentiam consilio expiatam metu liberet; audaciam in admittendis religionibus foedis damnet, atque impiam judicet.

Jam ludi publici, quoniam sunt cavea cir- 38
coque divisi, sint corporum certationes, cursu & pugilatione, luctatione, curriculisque equorum usque ad certam victoriam in cir-

co constitutis ; cavea, cantu, voce, ac fidibus, & tibiis ; dummodo ea moderata sint, ut lege præscribitur. Assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros atque molles influere, quam varios canendi sonos : quorum, dici vix potest, quanta sit vis in utramque partem. Namque & incitat languentes, & languescit excitatos, & tum remittit animos, tum contrahit : civitatumque hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum vocum servare modum ; quarum mores lapsi ad molliem, pariter sunt immutati cum cantibus ; aut hac dulcedine corruptelaque depravati, ut quidam putant ; aut, cum severitas eorum ob alia vitia cecidisset, tum fuit in auribus animisque mutatis etiam huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem sapientissimus Græciæ vir, longeque doctissimus, valde hanc labem veretur. Negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. Ego autem nec tam valde id timendum, nec plane contemnendum puto, illa quidem, quæ solebant quondam compleri severitate jucunda Livianis & Nævianis modis ; nunc, ut eadem exsultent, cervices oculosque pariter cum modorum flexionibus torquent. Graviter olim ista vindicabat vetus illa Græcia, lon-

ge providen
 civium ania
 nis repente
 dem illa se
 plures qu
 dibus den
 Deince
 colantur
 Atheniese
 simum reli
 est, Eas
 cum iter
 dixissent
 que, qu
 variis ;
 est, ut id
 proximum
 limus, nisi
 am Idææ
 perfitione
 lego pœna
 falerit, s
 tum: quod
 ander in Cl
 lubro pecur
 thres Juno
 bus timeret

ge providens, quam sensim pernicies illapsa civium animos, malis studiis, malisque doctrinis repente totas civitates everteret; si quidem illa severa Lacedæmon nervos jussit, quos plures quam septem haberet, in Timothei fidibus demi.

Deinceps in lege est, ut de ritibus patriis ¹⁶ colantur optimi: de quo cum consulèrent ⁴⁰ Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent, oraculum editum est, *Eas, quæ essent in more majorum.* Quo cum iterum venissent, majorumque morem dixissent sæpe esse mutatum, quæsisissentque, quem morem potissimum sequerentur e variis; respondit, *Optimum.* Et profecto ita est, ut id habendum sit antiquissimum, & deo proximum, quod sit optimum. Stipem sustulimus, nisi eam, quam ad paucos dies propriam Idææ Matris excepimus; implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego poena est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit, sed etiam ei, qui sacro commendatum: quod & nunc multis fit in fanis. Alex ⁴¹ ander in Cilicia deposuisse apud Solos in delubro pecuniam dicitur; & Atheniensis Clis thenes Junoni Samiæ, civis egregius, cum rebus timeret suis, filiarum dotes credidit. Sed

jam de perjuriis: de incestis nihil sane hoc quidem loco disputandum est. *Donis impii ne placare audeant deos.* Platonem audiant; qui vetat dubitare, qua sit mente futurus Deus, cum vir nemo bonus ab improbo se donari velit. Diligentia votorum fatis in lege dicta est, ac voti sponsio, qua obligamur deo. Pœna vero violatæ religionis justam recusationem non habet. Quid ego hic sceleratorum utar exemplis? quorum sunt plenæ tragœdiæ. Quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur: etsi hæc commemoratio vereor ne supra hominis fortunam esse videatur; tamen, quoniam mihi sermo est apud vos, nihil reticebo; velimque hoc, quod loquar, diis immortalibus gratum potius videri, quam grave. ***

17 Omnia tum perditorum civium scelere, dis-
42 cessu meo, religionum jura polluta sunt: vexati nostri Lares familiares: in eorum sedibus exædificatum templum Licentiæ: pulsus a delubris is, qui illa servarat. Circumspicite celeriter animo, (nihil enim attinet quemquam nominari) qui sint rerum exitus consecuti. Nos, qui illam custodem urbis, omnibus ereptis nostris rebus ac perditis, violari ab impiis passi non sumus, eamque ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus, judicia

senatus, It
conservatæ
accidere p
scelere re
sunt; pa
cent: qu
cipes fuer
ligione im
dedecore,
sequiarum
co, frate
nimis læ
M. Non
pœna
mur in
aut dolo
fensione j
mus; qu
nis viris a
tristis, &
tur, per le
nisi odiffen
fuisse, at
tum consci
tas; viciffi
cia perrup
nos deorum

senatus, Italiae, gentium denique omnium, conservatae patriae consecuti sumus: quo quid accidere potuit homini praeclearius? Quorum scelere religiones tum prostratae afflictæque sunt; partim ex illis distracti ac dissipati jacent: qui vero ex iis & horum scelerum principes fuerunt, & praeter ceteros in omni religione impii, non solum vita cruciati atque dedecore, verum etiam sepultura ac justis exsequiarum caruerunt. *Q.* Equidem ista agnosco, frater, & meritas diis gratias ago: sed nimis saepe secus aliquanto videmus evadere. *M.* Non enim, Quinte, recte existimamus, quæ poena divina sit; & opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera cernimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione judicii, hominum miseras ponderamus; quæ fateor humana esse, & multis bonis viris accidisse: sceleris autem est poena tristis, & praeter eos eventus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. Vidimus eos, qui, nisi odissent patriam, nunquam inimici nobis fuissent, ardentes cum cupiditate, tum metu, tum conscientia; quid agerent, modo timentes; vicissim contemnentes religiones; judicia perrupta ab iisdem; corrupta hominum, non deorum. Reprimam jam, & non insequar ⁴⁴

longius, eoque minus, quo plus pœnarum habeo, quam petivi: tantum ponam, duplicem pœnam esse divinam, quod constaret & vexandis vivorum animis, & ea fama mortuorum, ut eorum exitium & iudicio vivorum & gaudio comprobetur.

18 *Agri autem ne consecrentur.* Platoni prorsus assentior; qui, si modo interpretari potuerro, his fere verbis utitur: „ Terra igitur, ut
45 „ focus domiciliorum, sacra deorum omnium
„ est; quocirca ne quis iterum idem consecra-
„ to. Aurum autem & argentum in urbibus
„ & privatim, & in fanis invidiosa res est.
„ Tum ebur ex inani corpore extractum, haud
„ satis castum donum deo. Jam æs atque fer-
„ rum, duelli instrumenta, non fani. Ligne-
„ um autem, quod quis voluerit, uno e ligno
„ dedicato, itemque lapideum, in delubris
„ communibus. Textile ne operosius, quam
„ mulieris opus menstruum. Color autem al-
„ bus præcipue decorus deo est tum in ce-
„ teris, tum maxime in textili: tincta vero ab-
„ sint, nisi a bellicis insignibus. Divinissima
„ autem dona, aves & formæ ab uno pictore
„ uno absolutæ die: itemque cetera hujus
„ exempli dona sunt. „ Hæc illi placent; sed
ego cetera non tam restrictè præfinio, vel ho-

minum vit
Terra ca
eam tuen
fitionis
Att.
& de m
moriã,
derant.
eas res &
pontific
ro; & a
sponfa &
sermon
me dif
ad pot
strum:
quo duc
fille fit,
veri, qua
ciderit,
capite re
roris obj
ra scire v
ignoratio
aliquid, a
cendi, sa
tione, id

minum vitiis, vel subsidiis temporum victus. Terræ cultum segnio-rem suspicor fore, si ad eam tuendam, ferroque subigendam, superstitionis aliquid accesserit.

Att. Habeo ista. Nunc de sacris perpetuis, 46
& de manium jure restat. *M.* O miram memoriam, Pomponi, tuam! at mihi ista exciderant. *Att.* Ita credo; sed tamen hoc magis eas res & memini, & exspecto, quod & ad pontificium jus & ad civile pertinent. *M.* Vero; & apertissima sunt istis de rebus & responsa & scripta multa; & ego in hoc omnifermone nostro, quod ad cunque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad potero, ejus ipsius generis jus civile nostrum: sed ita, locus ipse ut notus sit, ex quo ducatur quæque pars juris; ut non difficile sit, qui paulum modo ingenio possit moveri, quæcunque nova causa consultatiove acciderit, ejus tenere jus, cum sciat a quo fit capite repetendum. Sed jureconsulti, si ve- 19
roris objiciendi causa, quo plura & difficilio- 47
ra scire videantur, si ve, quod similis veri est, ignoratione docendi, (nam non solum scire aliquid, artis est, sed quædam ars etiam docendi,) sæpe, quod positum est in una cognitione, id in infinita dispartiuntur: velut in

hoc ipso genere, quam magnum illud Scævolæ faciunt, pontifices ambo, & iidem juris peritissimi? Sæpe, inquit Publii filius, ex patre audivi, pontificem neminem bonum esse, nisi qui jus civile cognosset. Totumne? quid ita? quid enim ad pontificem, de jure parietum, aut aquarum, aut ullo omnino? Ergo, quod cum religione conjunctum est. Id autem quantum est? de sacris, credo, de votis, de feriis, de sepulcris, & si quid ejusmodi est. Cur igitur hæc tanta facimus, cum cetera perparva sint? De sacris autem, qui locus patet latius, hæc sit una sententia, ut conserventur semper, & deinceps familiis prodantur, & ut in lege posui, *perpetua sint sacra*. Hoc uno posito, hæc jura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut ne morte patris familias sacrorum memoria occideret; his essent ea adjuncta, ad quos ejusdem morte pecunia venerit. Hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur jurisconsultorum libri: quærentur enim, qui adstringantur sacris. Heredum causa justissima est; nulla est enim persona, quæ ad vicem ejus, qui e vita emigraverit, propius accedat. Deinde, qui morte testamentove ejus tantundem

capit, quan
ordine: est
accommoda
res, is, qu
moritur,
Quarto,
de credito
Extrema
ei, qui mo
minique e
si eam pe
vola didic
quis. Ne
tribus m
si major
major pa
pium cepe
detis igitu
pontifices
hisdemque
das putant
quod est
ducta, scri
quam omni
ne alligent
Interpretar
donatione

capiat, quantum omnes heredes; id quoque ordine: est enim ad id, quod propositum est, accommodatum. Tertio loco, si nemo fit heres, is, qui de bonis, quæ ejus fuerint, cum moritur, usu ceperit plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus ejus, qui plurimum servet. Extrema illa persona est, ut is, qui ei, qui ⁴⁹ ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminique eam solverit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Hæc nos a Scæ- ²⁰ vola didicimus; non ita descripta ab antiquis. Nam illi quidem his verbis docebant, tribus modis sacris adstringi: hereditate; aut, si majorem partem pecuniæ capiat; aut, si major pars pecuniæ legata est, si inde quippiam ceperit. Sed pontificem sequamur. Vi- ⁵⁰ detis igitur omnia pendere ex uno illo, quod pontifices pecuniam sacris conjungi volunt; iisdemque ferias, & cæremonias adscribendas putant. Atque etiam dant hoc Scævolæ, quod est partitio: ut, si in testamento deducta, scripta non sit, ipsique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. In donatione hoc iidem secus interpretantur: & quod paterfamilias in ejus donatione, qui in ipsius potestate esset, ap-

probavit, ratum est; quod eo insciente factum
 51 est, si id is non approbat, ratum non est. His
 propositis, quæstiunculæ multæ nascuntur;
 quas qui non intelligat, si ad caput referat,
 per se ipse facile perspiciat: veluti, si minus
 quis cepisset, ne sacris alligaretur; ac post
 de ejus heredibus aliquis exegisset pro sua
 parte id, quod ab eo, cujus ipse heres esset,
 prætermisum fuisset; eaque pecunia non mi-
 nor esset facta cum superiore exactione, quam
 heredibus omnibus esset relicta; qui eam pe-
 cuniam exegisset, solum sine coheredibus, sa-
 cris alligari. Quin etiam cavent, ut, cui plus
 legatum sit, quam sine religione capere lice-
 at, is per æs & libram heredem testamenti
 solvat; propterea quod eo loco res est, ita
 soluta hereditate, quasi ea pecunia legata
 21 non esset. Hoc ego loco multisque aliis quæ-
 52 ro a vobis, Scævola, pontifices maximi, &
 homines, meo quidem iudicio, acutissimi, quid
 sit, quod ad jus pontificium civile appetatis;
 civilis enim juris scientia pontificium quodam
 modo tollitis. Nam sacra cum pecunia, pon-
 tificum auctoritate, nulla lege, conjuncta
 sunt. Itaque si vos tantummodo pontifices
 essetis, pontificalis maneret auctoritas: sed
 quod iidem juris civilis estis peritissimi, hac

scientia illa
 Coruncanio
 ceteris, qu
 omnes he
 pontifici
 partition
 numi ded
 pecunia f
 si hoc, qu
 luisse, e
 ipse Muc
 quam or
 dicebat
 sacris l
 cium ju
 æs & li
 eodem lo
 non esset
 id ipsam,
 stipulatio
 [sacris.]
 Venio
 res nostri
 giosissime
 qui tunc e
 parentari
 qu scripta

scientia illam eluditis. Placuit P. Scævolæ & Coruncanio, pontificibus maximis, itemque ceteris, qui tantundem caperent, quantum omnes heredes, sacris alligari. Habeo jus pontificium. Quid huc accessit ex jure civili? 53 partitionis caput, scriptum caute, ut centum numi deducerentur. Inventa est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quod si hoc, qui testamentum faciebat, cavere nolisset, admonet jurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. Super dicebant, qui quid cepisset, adstringi. Rursus sacris liberantur. Hoc vero nihil ad pontificium jus, & e medio est jure civili, ut per æs & libram heredem testamenti solvant, & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitque ea [*non alligata sacris.*]

Venio nunc ad manium jura, quæ majores nostri & sapientissime instituerunt, & religiosissime coluerunt. Februario autem mense, qui tunc extremus anni mensis erat, mortuis parentari voluerunt: quod tamen D. Brutus, ut scriptum a Sisenna est, Decembri facere so-

lebat. Cujus ego rei causam cum mecum quaer-
 rerem, Brutum reperiēbam idcirco a more ma-
 jorum discessisse, (nam Sisennam video causam,
 cur is vetus institutum non servarit, ignora-
 re; Brutum autem majorum institutum temere
 neglexisse, non sit mihi verisimile,) doctum ho-
 minem sane, cujus fuit Accius per familiaris:
 sed mensē, credo, extremum anni, ut vete-
 res Februarium, sic hic Decembrem sequeba-
 tur. Hostia autem maxima parentare, pietati
 22 esse adjunctum putabat. Jam tanta religio est
 35 sepulcrorum, ut extera sacra & gentem in-
 ferri fas negent esse; idque apud majores no-
 stros A. Torquatus in gente Popilia judica-
 vit. Nec vero tam denicales, quæ a nece ap-
 pellatæ sunt, qua resident mortui, quam ce-
 terorum cœlestium quieti dies, *feriae* nomi-
 narentur, nisi majores eos, qui ex hac vita
 migrassent, in deorum numero esse voluissent:
 eas in eos dies conferre jus, quibus neque
 ipsius, neque publicæ feriæ sint: totaque hu-
 jus juris compositio pontificalis magnam re-
 ligionem cæremoniamque declarat. Neque
 necesse est edisseri a nobis, quæ finis funestæ
 familiæ; quod genus sacrificii Lare verveci-
 bus fiat; quemadmodum os rejectum terræ
 obtegatur; quæque in porca contracta jura

sint; quo t
 & religione
 quiffimum
 quo apud
 dicitur enim
 fitum, qu
 eodemque
 ad fontis a
 ditum acce
 que ad me
 mus esse u
 Anienem
 re odio v
 quam fu
 mens sa
 patriciis C
 rat enim E
 Vere; nam
 nec tamen
 iusta facta,
 nunc com
 tus, humat
 in iis, quos
 que morem
 priusquam
 ubi cremat
 nis: inje

ſint; quo tempore incipiat ſepulcrum eſſe,
& religione teneatur. At mihi quidem anti- 56
quiſſimum ſepulturæ genus id fuiſſe videtur,
quo apud Xenophontem Cyrus utitur. Red-
ditur enim terræ corpus, & ita locatum ac
ſitum, quaſi operimento matris obducitur:
eodemque ritu in eo ſepulcro, quod procul
ad Fontis aras, regem noſtrum Numam con-
ditum accepimus; gentemque Corneliam us-
que ad memoriam noſtram hac ſepultura ſci-
mus eſſe uſam. C. Marii ſitas reliquias apud
Anienem diſſipari juffit Sulla victor, acerbio-
re odio incitatus, quam ſi tam ſapiens fuiſſet,
quam fuit vehemens. Quod haud ſcio an ti- 57
mens ſuo corpori poſſe accidere, primus e
patriciis Corneliis igni voluit cremari. Decla-
rat enim Ennius de Africano, *Hic eſt ille ſitus.*
Vere; nam ſiti dicuntur ii, qui conditi ſunt:
nec tamen eorum ante ſepulcrum eſt, quam
juſta facta, & corpus incenſum eſt: & quod
nunc communiter in omnibus ſepultis peni-
tus, humati dicantur; id erat proprium tum
in iis, quos humus injecta contegeret: eum-
que morem jus pontificale confirmat. Nam
priusquam in os injecta gleba eſt, locus ille,
ubi crematum eſt corpus, nihil habet religio-
nis: injecta gleba, tum & illic humatus eſt,

& gleba vocatur; ac tum denique multa religiosa jura complectitur. Itaque in eo, qui in navi necatus, deinde in mare projectus esset, decrevit P. Mucius, familiam puram, quod os supra terram non exstaret: porcā heredi esse contractam, & habendas triduum ferias, & porco femina piaculum pati: si in mari mortuus esset, eadem, præter piaculum & ferias.

23 *Att.* Video, quæ sint in pontificio jure. Sed
58 quæro, quidnam sit in legibus. *M.* Pauca sane, Tite, &, uti arbitror, non ignota vobis. Sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad jus sepulcrorum. *Hominem mortuum*, inquit lex in XII tabulis, *in urbe ne sepelito, neve urito*. Credo, vel propter ignis periculum. Quod autem addit, *neve urito*, indicat, non qui uratur sepeliri, sed qui humetur. *Att.* Quid, qui post XII in urbe sepulti sunt, clari viri? *M.* Credo, Tite, fuisse, aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis causa tributum est, ut Publicolæ, ut Tuberto, quod eorum posterī jure tenuerunt; aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis causa soluti legibus, consecuti sunt. Sed in urbe sepeliri lex vetat. Sic decretum a pontificum collegio, non esse jus in loco publico fieri sepulcrum. Nostis ex-

tra portam Collinam ædem Honoris: & aram in eo loco fuisse, memorizæ proditum est. Ad eam cum lamina esset inventa, & in ea scriptum, DOMINA HONORIS; ea causa fuit ædis hujus dedicandæ. Sed cum multa in eo loco sepulcra fuissent, exarata sunt: statuit enim collegium, locum publicum non potuisse privata religione obligari. Jam cetera in XII⁵⁹ minuendi sumtus lamentationesque funeris, transfata de Solonis fere legibus. *Hoc plus, inquit, ne facito. Rogum ascia ne polito.* Nostis quæ sequuntur. Discebamus enim pueri XII, ut carmen necessarium; quas jam nemo discit. Extenuato igitur sumtu, tribus riciniis, & vinculis purpuræ, & decem tibiciniibus, tollit etiam lamentationem. *Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.* Hoc veteres interpretes, Sex. Aelius, L. Acillius non satis se intelligere dixerunt, sed suspicari vestimenti aliquod genus funebri: L. Aelius, lessum, quasi lugubrem ejectionem, ut vox ipsa significat: quod eo magis judico verum esse, quia lex Solonis id ipsum vetat. Hæc laudabilia, & locupletibus fere cum plebe communia. Quod quidem maxi-⁶⁰me e natura est, tolli fortunæ discrimen in morte. Cetera item funebria, quibus luctus²⁴

augetur, Duodecim sustulerunt. *Homini, in-*
quit, mortuo ne ossa legito, quo post funus fa-
ciat. Excipit bellicam peregrinamque mor-
 tem. Hæc præterea sunt in legibus de unctura;
 quibus *servilis unctura* tollitur, omnisque
circumpotatio. Quæ & recte tolluntur; ne-
 que tollerentur, nisi fuissent. *Ne sumtuosa*
respersio, ne longae coronae, nec acerrae præ-
tereantur. Illa jam significatio est, laudis or-
 namenta ad mortuos pertinere, quod *coronam*
virtute partam, & ei, qui peperisset, & ejus
 parenti, sine fraude esse lex impositam jubet:
 credoque, quod erat factitatum, ut uni plura
 fierent, lectique plures sternerentur; id quo-
 que ne fieret, lege sanctum est. Qua in lege
 cum esset, *Neve aurum addito,* quam humane
 excipit altera lex, *Quoi auro dentes vincti es-*
cunt, ast im cum illo sepelire urereve, se frau-
de esto. Et simul illud videtote, aliud habi-
 61 tum esse, sepelire, & urere. Duæ sunt præ-
 terea leges de sepulcris, quarum altera pri-
 vatorum ædificiis, altera ipsis sepulchris ca-
 vet. Nam quod *rogum bustumve novum* vetat
propius sexaginta pedes adjici aedes alienas,
invito domino; incendium videtur arcere.
 Quod autem *forum,* id est, vestibulum sepul-
 cri, *bustumve usucapi* vetat, tuetur jus sepul-

cro-

erorum. H
 secundum
 liqua sunt
 quid ludo
 accenso a
 rum laus
 etiam can
 nomen N
 cantus lug
 fra jura ad
 que sapien
 do, Quint
 pulcoru
 ad sum
 Figuli
 olim isti
 multa ex
 quidem le
 sumtus &
 um jure,
 rum magi
 hæc a sag
 lecta sunt
 Cecrope,
 humandi;
 ductaque
 ut sinus &
 Opp. E

erorum. Hæc habemus in Duodecim; sane
 secundum naturam, quæ norma legis est. Re-
 liqua sunt in more: funus ut indicatur, si
 quid ludorum; dominusque funeris utatur
 accenso atque lictoribus. *Honoratorum viro-* 62
rum laudes in concione memorentur, easque
etiam cantus ad tibicinem prosequatur; cui
nomen Neniae: quo vocabulo etiam Græcis
cantus lugubres nominantur. Q. Gaudeo no- 25
stra jura ad naturam accommodari; majorum-
que sapientia admodum delector. M. Sed cre-
do, Quinte, ut ceteros sumtus, sic etiam se-
pulcrorum modum recte requiri. Quos enim
ad sumtus progressa jam ista res sit, in C.
Figuli sepulcro vides. Sed credo minimam
olim istius rei fuisse cupiditatem. Alioquin
multa exstarent exempla majorum. Nostræ
quidem legis interpretes, quo capite jubentur
sumtus & luctum removere a deorum mani-
um jure, hoc intelligunt, in primis sepulcro-
rum magnificentiam esse minuendam. Nec 63
hæc a sapientissimis legum scriptoribus neg-
lecta sunt. Nam & Athenis jam ille mos a
Cecrope, ut ajunt, permanfit, hoc jus terra
humandi; quam cum proximi injecerant, ob-
ductaque terra erat, frugibus obserebatur,
ut sinus & gremium quasi matris mortuo tri-

bueretur, solum autem frugibus expiatum ut
 vivis redderetur. Sequebantur epulæ, quas
 inibant propinqui coronati; apud quas de
 mortui laude, cum quid veri erat, prædica-
 tum: nam mentiri nefas habebatur. Ita iusta
 64 confecta erant. Posteaquam, ut scribit Pha-
 lereus, sumtuosa fieri funera, & lamentabilia
 cœpissent, Solonis lege sublata sunt; quam
 legem eisdem prope verbis nostri Decemviri
 in decimam tabulam conjecerunt. Nam de
 tribus riciniis, & pleraque illa Solonis sunt:
 de lamentis vero expressa verbis sunt. *Mulie-*
res genas ne radunto, neve lessum, funeris er-
 26 *go, habento.* De sepulcris autem nihil est
 apud Solonem amplius, quam, *Ne quis ea de-*
leat, neve alienum inferat: pœnaque est, Si
quis bustum (nam id puto appellari τὸ μβον) aut
monumentum, inquit, aut columnam violarit,
dejecerit, fregerit. Sed post aliquanto, propter
 has amplitudines sepulcrorum, quas in Cera-
 mico videmus, lege sanctum est, *ne quis se-*
pulcrum faceret operosius, quam quod decem
 65 *homines effecerint triduo.* Neque id opere
 tectorio exornari, nec Hermas hos, quos vo-
 cant, licebat imponi; nec de mortui laude,
 nisi in publicis sepulturis; nec ab alio, nisi
 qui publice ad eam rem constitutus esset, di-

ei licebat.
 rorum ac
 retur: ha
 nam. C
 quemq
 rursus i
 nerum se
 nunc fere
 lege min
 non solum
 publica
 mus. I
 pœna,
 iussit e
 dum,
 statui,
 tiorum,
 procura
 Hæc ig
 Platonem
 pretes re
 mus. De
 ,, ex agri
 ,, partem
 ,, tantum
 ,, corpore
 ,, ea poti

ei licebat. Sublata etiam erat celebritas vi-
 rorum ac mulierum, quo lamentatio minue-
 retur: habet enim luctum concursus homi-
 num. Quocirca Pittacus omnino accedere 66
 quemquam vetat in funus aliorum. Sed ait
 rursus idem Demetrius, increbuisse eam fu-
 nerum sepulcrorumque magnificentiam, quæ
 nunc fere Romæ est; quam consuetudinem
 lege minuit ipse. Fuit enim hic vir, ut scitis,
 non solum eruditissimus, sed etiam civis e re-
 publica maxime, tuendæque civitatis peritissi-
 mus. Iste igitur sumtum minuit non solum
 pœna, sed etiam tempore: ante lucem enim
 iussit efferri Sepulcris autem novis finivit mo-
 dum. Nam super terræ tumulum noluit quid
 statui, nisi columellam, tribus cubitis ne al-
 tiorem, aut mensam, aut labellum; & huic
 procurationi certum magistratum præfecerat.
 Hæc igitur Athenienses tui. Sed videamus 27
 Platonem, qui iusta funerum rejicit ad inter- 67
 pretes religionum; quem nos morem tene-
 mus. De sepulcris autem dicit hæc: „Vetat
 „ ex agro culto, eove, qui coli possit, ullam
 „ partem sumi sepulcro: sed, quæ natura agri
 „ tantummodo efficere possit, ut mortuorum
 „ corpora sine detrimento vivorum recipiat,
 „ ea potissimum ut compleatur: quæ autem

„ terra fruges ferre, &, ut mater, cibos sup-
 „ peditare possit, eam ne quis nobis minuatur,
 68 „ neve vivus, neve mortuus. Extrui autem
 „ vetat sepulcrum altius, quam quod quin-
 „ que diebus homines quinque absolverint:
 „ nec lapide excitari plus, nec imponi, quam
 „ quod capiat laudem mortui, incisam ne plus
 „ quatuor heroicis versibus; „ quos *longos*
 appellat Ennius. Habemus igitur hujus quo-
 que auctoritatem de sepulcris summi viri; a
 quo iterum funerum sumtus præfinitur ex
 censibus, a minis quinque usque ad minam.
 Deinceps dicit eadem illa de immortalitate
 animorum, & reliqua post mortem tranquil-
 litate bonorum, pœnis impiorum.

69 Habetis igitur explicatum omnem, ut ar-
 bitror, religionis locum. *Q.* Nos vero, frater,
 & copiose quidem: sed perge ad cetera. *M.*
 Pergam quidem: & quoniam libitum est vo-
 bis me ad hæc impellere, hodierno sermone
 conficiam, spero; hoc præsertim die. Video
 enim Platonem idem fecisse, omnemque ora-
 tionem ejus de legibus, peroratam esse uno
 æstivo die. Sic igitur faciam, & dicam de
 magistratibus: id enim est profecto, quod,
 constituta religione, rempublicam contineat
 maxime. *Att.* Tu vero dic, & istam rationem,
 quam cœpisti, tene.

SEQUAL
 virum; e
 tus. scipi
 Att. Ple
 sum, A
 valde u
 Nam ho
 nisi suum
 arbitratu
 ciunt. Qu
 cujus & v
 detur diff
 tis cum hu
 te interpel
 mihi dediff
 ge, ut cœp
 legem ipsar
 dibus. Att.